

Stamboom p. 193

Indische termen p. 195

KNHOVNA JANA PALACHA
FILOZOFICKÁ FAKULTA UK V PRAZE
Inv. č.: AS 04004 12014

Eerste, tweede, derde, vierde, vijfde,
zesde en zevende druk, 2002

Copyright © 2002 Hella S. Haasse

Voor overname kunt u zich wenden tot Em. Querido's
Uitgeverij BV, Singel 262, 1016 AC Amsterdam.

Omslag Anneke Germers

Omslagbeeld Marianne Benkö

Foto omslagbeeld Anatolie Sourou

Foto auteur Jerry Bauer

ISBN 90 214 6686 4

NUR 301

www.boekboek.nl

Geachte mevrouw Warner,

Mijn naam is Bart Moorland. Ik ben freelance journalist met als achtergrond studies sociologie en politico logie.

Momenteel werk ik aan een project over westerse activisten op het gebied van mensenrechten en milieubescherming in Zuidoost-Azië. Bij mijn onderzoek ben ik herhaaldelijk de naam tegengekomen van een zekere Mila Wychinska, die in de jaren zestig en zeventig een belangrijke rol gespeeld schijnt te hebben als contactpersoon tussen verschillende internationale organisaties en de lokale bevolking, onder andere in Indonesië en Maleisië. Veel mensen die ik gesproken heb wisten van haar bestaan, maar hadden haar nooit ontmoet, en ook eigenlijk niets te melden behalve vage en nogal tegenstrijdige verhalen.

Zij is, naar sommigen beweren, overleden tijdens een reis op Sumatra (of Java, of Timor, dat wordt niet duidelijk). Ook de datum en de omstandigheden van haar dood zijn mij niet bekend.

Toen ik hoorde dat zij (ondanks die volgens mij Poolse naam) van Nederlandse origine was, heb ik natuurlijk geprobeerd hier in Holland informatie over haar te krijgen. Ik kon alleen te weten komen dat zij afkomstig was uit Batavia, in het voormalige Nederlands-Indië, en dat zij, ook in de Soekarno-tijd, nog lang op Java of elders in Indonesië heeft gewoond.

Ik ben op zoek naar gegevens over haar jeugd in de tropen, vooral in verband met het feit dat zij zich blijikbaar al voor de Tweede Wereldoorlog, in een tijd toen dat nog nauwelijks besprekbaar was, een voorstander heeft getoond van een onafhankelijk Indonesië.

Waarom ik me tot u wend? Uiteraard ken ik u als kunsthistorica. Ik hoorde ook een en ander over het interessante werk dat u gedaan hebt in verband met de restauratie van gebouwen uit de tijd van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Dat is de reden waarom ik u aanspreek bij de naam onder welke uw wetenschappelijke artikelen gepubliceerd zijn (uw meisjesnaam Henna Warner) en niet als mevrouw Tadena.

Ook u bent geboren en opgegroeid in het koloniale Indië, in Batavia, en bovendien bent u een leeftijdgenote van Mila Wychińska. Iemand zei me dat u mogelijk op dezelfde middelbare school gezeten hebt als zij. Op nog bewaard gebleven lijsten van leerlingen van de vooorlogse Europese scholen in Batavia heb ik haar naam niet kunnen vinden, wel die van u en uw echtgenoot.

Kende u haar? Zo ja, dan zou u mij een grote dienst bewijzen door me toe te staan u een aantal vragen te stellen.

Met de meeste hoogachting,

B.J. Moorland

Zonder die brief zou ik er nooit aan begonnen zijn.

Ja, ik heb haar gekend, Adèle, Adé, Dee Mijers, die later net als haar Poolse moeder Wychińska wilde herten en Dee in Mila veranderde, om alle 'Hollandse' en 'Indische' associaties uit haar naam te bannen. Maar wat ik over haar zou kunnen vertellen zal, vrees ik, die journalist niet wijzer maken. Haar leven, en ook het mijne, zijn bepaald door factoren die ik als onherroepelijk gedateerd beschouw. Heeft het zin op te rakelen wat voor niemand meer invoelbaar is?

Ik besef allang dat de verzonken wereld van mijn jeugd voor een groot deel illusie is geweest. Alle stadia van afscheid nemen en ontvennen heb ik doorlopen. Wat ik in mijn geboorteland zintuiglijk en emotioneel beleefd heb, ligt verankerd op de bodem van mijn bewustzijn, het bepaalt mij, maar ik kan er niet meer bij. Dat ik nergens ooit helemaal thuis hoor heb ik aanvaard als mijn natuurlijke staat van zijn. Dat geeft me vrijheid, en het vermogen me aan te passen, of juist op afstand te blijven, al naar het uitkomt. Dee beschouwde, ten onrechte, die eigenschap als typisch voor de 'Belanda', die, zoals zij het ooit uitdrukte, zich als een kameleon kan gedragen om de omgeving waarin hij domineren wil naar zijn

hand te zetten. Misschien heeft zij later begrepen dat het mijn manier – en de harel – was om te leven met de innerlijke verdeeldheid die ons beiden kenmerkt.

Heb ik het recht Dee 'uit te leggen'? Kan ik dat, zonder zelf in het geding te zijn? Ik ben bang voor de tweeslachtigheid, de dubbelzinnigheid van de afweer die ik voel. Ik wil me niet, en toch eigenlijk wel, verdiepen in de aard van het verzoek dat die brief bevat.

Moorland maakt iets veel te gewichtigs van mijn bijdrage aan de restauratie van houtsnijwerk uit die paar achttiende-eeuwse huizen in Jakarta. Er valt op dat gebied niet veel meer te restaureren. Hoe lang heeft het niet geduurd voor er (door Nederland) geld beschikbaar gesteld werd, en dat aanbod door Indonesië geaccepteerd is? De autoriteiten in Jakarta geven uiteraard geen voorrang aan het herstel van koloniale antiquiteiten, behalve wanneer die een functie kunnen vervullen in het economische en sociale leven van de stad.

Maar soit, mijnheer Moorland heeft mij een compliment willen maken.

Ik weet niet of ik hem zal ontvangen. Ook een schriftelijk antwoord stelt me voor problemen. Hier, in mijn landelijke uithoek, voel ik me buiten de tijd geraakt. De oude beuken- en kastanjebomen op het gravveld voor dit huis waar ooit mijn grootouders

woonden zijn nauwelijks veranderd sinds ik als kind in hun schaduw speelde, tijdens het enige Europese verlof van mijn vader, zeventig jaar geleden. Die zware strammen, die breed uitwaaiende bladerkronen, geven me eenzelfde soort besef van werkelijkheid, dat is: van verwantschap met de natuur, als het overweldigende groen van Java.

's Zomers breng ik bij goed weer hele dagen door in mijn tuinhuis-met-voorgalerij, versholten tussen het dichte geboomte. Net zoals toen Taco nog leefde. Bivakkeren in de 'pondok' noemden we dat. Voor mijn gevoel is hij nergens nog zo aanwezig als daar.

Zo leef ik naar mijn dood toe, in harmonie met de onbegrijpelijke orde der dingen. Boeken en muziek versterken die ervaring van rust. Ik ben wel op de hoogte van de actualiteit, maar ik neem die in me op met een relativerend vermogen dat mezelf vaak verbaast. Het verleden wijkt terug in nevels, en is alleen te interpreteren vanuit een heden dat ik evenmin in zijn ware gedaante kan zien.

Sinds Taco's dood, nu bijna zeventien jaar geleden, heb ik niet meer het deksel opgetild van de ebbenhouten kist met koperbeslag waarin ik bewaar wat ik nog altijd 'Indië' noem. Ooit ben ik van plan geweest die brieven, documenten en foto's te vernietigen. Nu kunnen ze van pas komen.

Maar ik ben de sleutel kwijt. Het is er een met een

opvallend afwijkende vorm. De 'baard', die in het ingewikkelde antieke slot van de kist past, bestaat uit een serie ongewoon grillige tandjes, en het 'oog' is een verguld opengewerkt ovaal. Daarbinnen bevindt zich een ornament van verstrengelde lijnen, dat op Arabisch schrift lijkt. Ik moet die sleutel kunnen vinden. Dagen heb ik doorgebracht met zoeken, laden leeggehaald, dozen omgekeerd, stoffige planken afgetrast, zonder ander resultaat dan wanhoop over de rommel die ik in de loop van de tijd vergaard heb.

Hoe krijg ik dat deksel omhoog? Het sluit onwrikbaar vast aan op de rand van de kist. Ik zal er hulp bij moeten halen, een vakman, een slotenmaker voor fijn werk, als zo iemand hier in de buurt te vinden is.

De vraag van die journalist heeft iets teweeggebracht wat me niet meer met rust laat. Ik kan niet bij de inhoud van mijn kist, maar nu lijkt het alsof er een slot in mijn geheugen is opengesprongen. Ik zal opschrijven wat me in gedachten komt.

Wanneer ik aan Dee denk, zie ik haar het liefst voor me zoals zij was als kind: druk, watervlug, lenig, en toen al met die fonkelende donkere blik, die tot mijn verontwaardiging veel mensen brutaal en onbetrouwbaar vonden. Ik was ervan overtuigd dat niemand haar zo goed kende als ik. Dus wist ik dat zij ongeduldig en soms haast fysiek onwel werd als een

spel of een situatie thuis of op school naar haar zin te lang duurde. Uit pure verveling kon zij door het dolle heen raken, plagen en sarren, of zich juist onbetrekbaar maken in bokkig zwiigen. Anderen zagen niet wat ik zag: de nieuwsgierigheid en de heimelijke pret in de blik waarmee zij het effect van haar gedrag in zich opnam. Zij begreep natuurlijk dat zij op die manier een zekere macht kon uitoefenen, en tegelijkertijd vond zij het ook belachelijk dat volwassena en domme kinderen zich door haar lieten rinkeloren. Verachting vonkte dan in haar ogen.

Omdat ik nooit het gevoel had dat ik behoorde tot degenen die Dee als 'anderen' beschouwde, trok ik mij niets aan van haar tinka's. Plotseling veranderde zij weer in haar gewone speelse, meeslepend levendige zelf. Er was niets gebeurd.

Later, toen wij jonge meisjes waren, kon ik niet meer steeds zo onbevangen gelijkmoedig reageren op de onvoorspelbare wisselingen in Dees humeur en gedrag. Ook voor mij deed haar manier van kijken soms afbreuk aan haar schoonheid.

Want Dee was mooi. Zij had een matte, licht getinte huid, een smal gezicht met een korte rechte neus, en ogen die, naarmate zij ouder werd, een groenig-bruine glans kregen. Zij leek langer dan zij was door haar trotse houding.

Zelfs de slotenmaker uit Zutphen die zo vriendelijk was op zijn vrije zondagnmiddag bij mij langs te komen kon mijn ebbenhouten kist niet open krijgen. Hij wil er wel een ander slot in zetten, maar dat betekent dan dat hij de grote prachtig bewerkte koperen plaat, die met dozijnen vrijwel onzichtbaar in het metaal gedreven spijkertjes om het sleutelgat heen is vastgezet, moet slopen. Ik wil die onherstelbare schade niet. Ik geef de hoop niet op de sleutel te vinden, die immers niet weg kan zijn.

De keuzes die Dee in de loop van haar leven gemaakt heeft – een paar daarvan weet ik, naar de rest moet ik raden – zijn, denk ik, te verklaren uit een diepgeworteld gevoel van onzekerheid. Ik heb daar vroeger nooit iets van gemerkt, integendeel, ik vond haar juist zo uitdagend zelfbewust, en door haar spotverheven boven de vooroordelen van de Indische maatschappij van toen.

Maar nu begrijp ik dat die houding camouflage was. Zelfs voor mij droeg zij een masker. Achter trots en 'branie' verborg zij de vernederende overtuiging niet voor vol aangezien te worden. Zij heeft houvast gezocht in groeiende rancune. Die maakte haar hard. Er staat iets donkers en ondoordringbaars tussen haar en mij waar ik liever niet aan raak. Ik weet niet waar zij is. Ik weet niet eens wie zij is op dit ogenblik – als zij nog leeft.

Vandaag samen met mijn trouwe Stien weer lang tevergeefs gezocht naar de sleutel. We hebben ook goed gekeken in de kamers die ik niet meer gebruik, al begrijp ik niet hoe het ding daar zou kunnen terechtkomen. Stien had een nichtje meegebracht, een kritische scholiere van zestien, die me al dadelijk toevoegde: 'Asociaal, zoals u hier woont.'

Ik zei haar dat ik dat zelf ook ingezien heb, en zal verhuizen zodra er plaats voor me is in ons lokale rustoord Het Hoge Bos, waar ik al sinds een paar jaar op de wachtlijst sta. Het stremde haar niet milder, hoewel zij energiek meehielp met zoeken, vooral op zolder, waar nog van allerlei bric à brac uit de inboedel van mijn grootouders ligt.

Voor ze wegging darnet, in het bezit van een koperen blaker en een po van gebloemd email, hoorde ik haar zeggen: 'Shit, de halve dag verknald. Die sleutel is er natuurlijk helemaal niet.'

'Ze is oud, ze weet het niet meer,' zei Stien vergoeelijkend.

Oude mensen praten vaak in zichzelf, of tegen denkbeeldige aanwezigen. Is het schrijven dat ik nu doe een variant van die hebbelijkheid? En tot wie richt ik me dan?

Geachte mevrouw Warner,

Veel dank voor uw brief. Ik stel het buitengewoon op prijs dat u, ondanks de pech met die hermetisch gesloten kist, toch op mijn verzoek wilt ingaan. Dat u uit uw geheugen moet putten, maakt de inlichtingen niet minder waardevol.

Ik kijk uit naar de beloofde gegevens.

Hoogachtend,

B. J. Moorland

Gegevens over Dee, zwart op wit, waar Bart Moorland iets aan heeft? Om te beginnen zou ik moeten uitleggen hoe ingewikkeld haar familieachtergrond was. In grote trekken ken ik die, omdat ik er ontelbare malen over heb horen praten.

Ooit nam, in de zeventiende eeuw, Jonas Muntingh, een koopman in dienst van de Verenigde Oost-Indische Compagnie, 'een vrouw van het land' tot wettige echtgenote. Hij werd rijk en liet aan een bocht van de rivier Tjilwoeng, even buiten Batavia, een huis bouwen, waar hij met zijn gezin ging wonen.

Ook Muntinghs nakomelingen maakten fortuin, in de handel, en door huwelijken met leden van schatrijke Chinese families. Zij kochten land en werden zo van kooplieden grootgrondbezitters. De enige erfgename van het landgoed Pakembang, halverwege Batavia en Buitenzorg, trouwde in het laatste kwart van de negentiende eeuw met een telg uit het adellijke Franse geslacht Lamornie de Pourthié, die wegens speelschulden naar de 'Oost' uitgeweken was. Zij kreeg twee dochters, Louise en Adèle. Om zich blijvend te verzekeren van de betrokkenheid van zijn assistent op de onderneming, die bekwaam,

met harde hand, het werkvolk regeerde en zo de productie van de rijstvelden en veestapel opvoerde, dwong Lamornie de Pourthié, die geen zakenman was en ook geen verstand van landbouw had, zijn dochter Louise tot een huwelijk met die onmisbare 'opzieder'. Zij werd, zoals te verwachten was, doodongelukkig.

Adèle had evenmin geluk. Haar man, een marine-officier, Johan Mijers, stierf aan malaria juist toen hem een benoeming tot tweede adjudant van de gouverneur-generaal in het vooruitzicht werd gesteld. Met haar twee jonge kinderen, Louis en Aimée (die nooit anders genoemd werd dan Non), vestigde Adèle zich in het grote Oudindische huis waar de Muntinghs waren gaan wonen toen in het begin van de negentiende eeuw welgestelde Batavianen naar de koelere 'hoge gronden' ten zuiden van de benedenstad trokken.

Omdat Louise kinderloos bleef, beschouwden de zusters het als een vaststrande zaak dat Adèles zoon Louis Mijers, de enige mannelijke nakomeling van het geslacht Muntingh, oit Pakembangang zou beheren en behalve het aan zijn moeder toebehorende deel van het familiekapitaal ook dat van zijn tante zou erven.

Als jongen was hij een lastpost, ongezeglijk, brutaal, een 'brandal', die met ongewenste vrienden de stad onveilig maakte en op avontuur ging in het

bergland van de Preanger. In 1913 stuurde mevrouw Mijers hem naar Europa, om manieren te leren en savoir-faire op te doen. Ondanks de Eerste Wereldoorlog wierp Louis' verblijf in Parijs, Londen en Zwitserland resultaat af. Met zijn exotisch knappe uiterlijk en de ruime toelage die zijn moeder hem gaf, ontwikkelde hij zich avant la lettre tot het type van de mondaine levensgenieter dat in de jaren twintig de toon zou aangeven.

In mijn ebbenhouten kist moet een 'snapshoet' zijn (zo heette dat toen) uit 1927. Louis Mijers, in een voor die tijd opvallend modieus kostuum van lichte soepele stof, niet een stijf wikkatoenen pak met hooggesloten jas toetoeop, de dagelijkse kleding van mijn vader en zijn ambtenaren-collega's. Hij draagt een panamahoed in plaats van de geijkte tropenhelm, en tweekleurige Amerikaanse schoenen. De bovenste helft van zijn gezicht is beschaduwd, maar zijn tanden blinken in zijn lachende mond onder het dunne snorretje. Hij staat in nonchalante houding geleund tegen zijn Studebaker, die ik me herinner van talloze uitstapjes. De linnen kap is teruggeslagen en ligt in vouwen boven de achterbank. De foto moet genomen zijn in de tuin van ons eerste huis in Batavia, met de rij strekkelige planten langs de oprit. Iedereen vond Dees vader een vlotte vent, een hartenbreker. Ook als kind zag ik wel dat hij knap was, net een

filmster uit Hollywood, maar onder die charme en branie lag iets verschoolen wat soms even zichtbaar werd in zijn blik, en me onzeker maakte. Nooit raakte ik het gevoel kwijt dat hij mij eigenlijk niet mocht, al was hij ook nog zo uitbundig aardig tegen de beste vriendin van zijn dochtertje.

Dee en ik zijn samen opgegroeid. Haar vader en de mijne waren op dezelfde mailboot uit Europa gekomen, in december 1918, vlak na de wapenstilstand, en een jaar later ongeveer gelijktijdig getrouwd.

Dee en ik zijn allebei in 1920 in Batavia geboren. 'Oom Louis' (zo mocht ik hem noemen) kwam vaak bij ons thuis, altijd alleen. Toen vroeg ik me niet af waarom dat zo was, want Dee had immers Non, haar tante, die voor haar zorgde in het huis van haar grootmoeder Mijers. Dat huis was in mijn ogen een paleis, met rijen witte zuilen aan voor- en achtergeleerij, en marmeren vloeren waarin je je kon spiegelen. In die wijk van de stad hadden de ruinen een parkachtige allure. Het loof van hoge kenaribomen wierp schaduw over de bloeiende planten binnen de witgekalkte randen van de perken, en de rijen potten met rozen en varens. Er waren ontelbare plekken waar wij ons konden verstoppen, bomen om in te klimmen, struiken om onder te kruipen. In een grote volière hield mevrouw Mijers kakatoes en een beo. Maar het meest boeide mij het afdak op palen, de

'pendoppo', die aan de achtergalerij grensde. Dat was het domein van Non Mijers en haar orchideeën. Als kind was ik vooral betoverd door de grillige vormen en de prachtige kleuren van de bloemen. Later kreeg ik oog voor het ingewikkelde procédé van kweken en verzorgen dat Nons leven beheerste.

Van Non bezit ik geen enkele foto. Zij wilde nooit gekiekt worden, verschool zich achter anderen, of maakte zich uit de voeten zodra er een camera tevoorschijn werd gehaald. Dat Louis Mijers en zij broer en zuster waren, zou niemand geloven die het niet wist. Louis had de matte teint en de soepele manier van bewegen van mevrouw Mijers, maar Non was donker van huid, en mager zonder gratie. In haar meestal witte, halflange wijde jurken, met slofjes aan haar voeten, leek zij een gediensstige tussen baboe en verpleegster, of een arme verre bloedverwante die als hulpvaardige huisgenote in dit Indische gezin was opgenomen. Louis en zijn moeder hadden beiden iets hautains in hun blik, ieder op eigen wijze, hij uitdagend zelfbewust, zij ladylike gereserveerd, maar de ogen van Non waren als stil zwart water. Gefascineerd keek ik altijd naar haar lenige vingers, wanneer die voorzichtig, doelgericht bewogen tussen de strengels en luchtworteltjes, de brede leerachtige of langwerpige dunne bladeren, en de bloemtrossen op hun varenwortelsterven, of bemoste stukken schors

en klapperbast, die aan de bovenrand van het afdak opgehangen waren.

Ik vind Non in haar pendoppo, bezig een plant die zij's ochtends vroeg op de pasar van een betrouwbare kweker heeft gekocht 'klaar te maken', zoals zij het noemt. Dee, die geen interesse heeft voor dit werk, is in de tuin blijven schommelen.

'Kijk, Toet,' zegt Non (die Indische koosnaam is voor mij, sinds zij weet dat ik van haar orchideeën houd), en zij laat mij zien dat er zich juist een nieuwe stengel ontwikkelt, en hoe daaronder ook al fijne wortels beginnen uit te botten. Zij hecht de plant met een u-vormig krammetje vast op een langwerpige zwarte plak varenturf, en vertelt me dat dit een larat is, die aan de straks volwassen stengel een tros van wel zes, acht of nog meer bloemen zal dragen, nu eens niet in de kleuren purper-rose en fluwelig donkerrood, maar sneeuwwit, met een zachtgroene keel.

'De albino, die is heel zeldzaam, en heel duur ook!'

En ze noemt er de naam bij, 'hololeuca'.

'Mooier dan lelies!'

Het is voor het eerst dat ze een witte larat heeft kunnen bemachtigen. Nu vertrouwt ze me ook toe dat ze eindelijk zal kunnen proberen wat zij al zo lang hoopt te doen: die witte soort kruisen met een

andere, zij weet al welke, die ik ook zo prachtig vind, de geel en donkerbruin gevlekte tijgerorchidee.

'Blank en bruin, Toet! Boleh tjampoer, toch?'

Zij houdt haar hoofd schuin en kijkt me aan, met een zweem van een glimlach in haar blik, terwijl zij een uit het schuifspelde losgeraakte lok van haar steile halflange zwarte haar achter haar oor strijkt.

Niet alleen orchideeën vormden een band tussen Non en mij. En dat andere was sterker, en tegelijk vreemder dan gedeelde liefde voor bloemen. Ik wist wel dat Non dingen kon zien en horen die voor andere mensen verborgen bleven. De bedienden spraken erover, als mevrouw Mijers niet in de buurt was, maar lieten tegenover Dee en mij niets los. Non ontweek al onze vragen over dat raadselachtige vermoren. Haar dagelijkse doen en laten en haar onopvallende verschijning waren ons zo vertrouwd dat we die bijzondere eigenschap, waar we nooit iets van gemerkt hadden, op de koop toe namen.

Dee en ik logeerden vaak bij elkaar, vooral in de eerste jaren van onze middelbareschooltijd, toen we nooit uitgepraat raakten over onze lessen, leraren en klasgenoten. Wij kregen vrijwel tegelijkertijd onze eerste menstruatie, en daardoor ook het gewoel recht te hebben op een eigen leven, eigen geheimen, een domein waar volwassenen niets te zoeken hadden. Ons gegiechel en geklets tot diep in de nacht brach-

ten zowel mijn ouders als mevrouw Mijers er toe als voorwaarde te stellen dat de gast in de logeerkamer zou slapen. Bij mevrouw Mijers was het paviljoen ingericht als gastenverblijf, een replica in het klein van het grote huis, met eigen voor- en achtergalerij. Ik voelde me wel vereerd, in die ruime kamer, en het tweepersonsklamboebed, maar als ik wakker lag en buiten in de tuin de nachtgeluiden van dieren en insecten en het ruisen van de hoge bomen hoorde (vooral het ritselen en kraken in de reusachtige waringin aan het einde van het doodlopende pad naast het achtererf), overviel me soms een onverklaarbare angst, alsof ik binnengezogen werd in een leegte.

Eens, op zo'n nacht, kon ik het in bed niet uithouden. Ik rende naar buiten, langs de overdekte gangderij tussen het paviljoen en het hoofdgebouw. Toen zag ik dat er iemand door de tuin liep, een in het wit geklede gedaante, die plotseling tot mist oploste in de heg bij de waringin. Op hetzelfde ogenblik kwam Non tevoorschijn uit haar slaapkamer, die aan het erf grensde. Zij keek naar mij en drukte een vinger tegen haar lippen. Hoe lang wij zo stonden, weet ik niet. Later hield Non mij vast en wreef mijn ijskoude handen en voeten.

'Jij hebt de hadji gezien, Toet!'

Zij leek niet verbaasd, eerder voldaan, alsof het ging om iets waar ze op gewacht had. Natuurlijk wist ik dat bij de waringin een rechtopstaande smalle steen

de plaats aangaf waar langeleden een vrome man begraven was die de pelgrimstreis naar Mekka gemaakt had. De inlandse bewoners in de wijk legden regelmatig bloemen en in pisangblad verpakte rijst en lekkernijen neer aan de voet van de boom.

Daarna zag ik de hadji vaker, in de stille uren van de avond, of in de ochtendsschemer voor zonsopgang, maar altijd in aanwezigheid van Non, en alleen dan wanneer wij met zijn tweeën waren.

Non was na de dood van haar vader op haar vierde of vijfde jaar in dit huis komen wonen. Al in het begin had zij de hadji gezien, 's nachts, of 's ochtends heel vroeg, als iedereen nog sliep. Zij werd dan wakker met een gevoel dat zij uit bed moest komen en naar het raam gaan. Toen al sliep zij in de kamer die ik altijd als de hare gekend heb. Zij klom op een stoel en opende de luiken op een kier. Soms leek de hadji even onbeweeglijk boven de grond te zweven, vlak bij waar zij stond. Nooit zag zij zijn gezicht, dat bleef verborgen binnen de kap van zijn witte mantel. Er gingen ook wel eens weken of maanden voorbij zonder dat hij zich aankondigde in haar slaap en haar dwong naar het raam te gaan. Zij had het gevoel dat hij haar iets wilde zeggen, maar zij kon, ook nu zij zoveel ouder was, nog steeds niet begrijpen wat. Zij was intussen, zei ze tegen mij, zo gewend geraakt aan zijn verschijning dat hij eenvoudig bij haar leven

hoorde, als een vriend, of een familielid. Zij was nooit bang voor hem geweest, en ik moest dat ook niet zijn. Dat ik hem zien kon, bewees volgens haar dat hij voor ons beiden iets betekende. Ooit zou dat wel aan ons geopenbaard worden.

Ik durfde er thuis niet over te praten, omdat ik wist dat mijn ouders mij zouden uitlachen. Spoken-de witte hadji's waren immers een standaardnummer van de 'Indische' folklore. Onder geen beding wilde ik dat zij Non ter verantwoording zouden roepen.

Wat ben ik eigenlijk aan het doen? Sinds ik mezelf gedwongen heb ten behoeve van Moorlands onderzoek op te schrijven wat ik nog weet over Dee, kan ik aan niets anders meer denken. Tegelijk met de herinneringen aan haar komt ook al het andere weer boven, een wereld van zintuiglijke indrukken, kleuren, geuren, geluiden, schakeringen van licht. Het persoonlijke dreigt de strikt feitelijke informatie te overwoekeren. Soms zijn de beelden die bij me opkomen haast tastbaar werkelijk. Ik ben dan als het ware weer toen dáár, ik hoef maar op te schrijven wat ik opnieuw beleef. Het overrompelt me, ik ervaar het als een zeldzaam geschenk in mijn ouderdom. Maar het maakt me ook onrustig. Ik word meegezogen door een stroom die ik niet kan tegenhouden. Waarom gebeurt dit? Breekt een lang onderdrukte be-

hoefte zich baan om eindelijk te doen wat ik nooit gekund heb: mijzelf definiëren, klaarheid scheppen waar het de cruciale ogenblikken in mijn leven betreft?]

Een briefje van Moerland. Hij bedankt me voor het lijstje met een aantal feiten en data betreffende Dee. Hij noemt het 'wel erg beknopt', en dat is het natuurlijk ook. Ik kan hem onmogelijk sturen wat ik deze dagen voor mezelf opschrijf. Maar hij wil nog wat persoonlijke gegevens hebben, ditmaal over de jeugdijaren van mij en Taco, omdat wij allebei in Baravia Dee gekend hebben.

Waar eindigde de jeugd van mensen uit onze generatie, in onze omstandigheden?

Taco Tadena, geboren in 1918, Bandoeng.

Baravia 1937: eindexamen gymnasium, daarna student rechten aan de Leidse universiteit.

Eind 1939 in verband met de internationale toestand (de Tweede Wereldoorlog was al begonnen) op dringend verzoek van zijn ouders terug naar Indië, voortzetting studie aan Rechtshogeschool Baravia.

Tijdens de Japanse bezetting 1942-1945 geïnterneerd en als dwangarbeider tewerkgesteld aan de Birma-spoorweg.

1945: na herstel van gezondheid studie geschiedenis in Amsterdam.

1949: doctoraal examen.

Wat mij betreft: tot en met III-gymnasium klasgenote van Dee Mijers, die daarna overstapte naar de 3-jarige hbs (bijzonderheden vindt Moorland op het lijstje over haar).

1939: eindexamen. In hetzelfde jaar naar Nederland, twijfel over studiekeuze. Kunstacademie? Decoratieve vormgeving? Tijdens de Duitse bezetting (1940-1945) in Overijssel bij grootouders van moederkant, in het huis waar ik nu woon.

Van 1945 tot 1949 studie kunstgeschiedenis in Amsterdam en Parijs.

1950: doctoraal examen.

In dat jaar zijn Taco en ik ook getrouwd. Daarna hebben we ieder op ons eigen terrein gewerkt, in wettenschappelijk onderzoek, als docent, publicist.

Ik heb Non in Indonesië opgezocht in 1952 en 1967. Dee zag ik nog een keer in 1952 in Jakarta, en een keer in 1964 in Parijs, waar Taco haar toevallig tegen het lijf liep toen wij daar een paar dagen doorbrachten.

Iets in deze geest kan ik Moorland sturen. Maar wat heeft hij daaraan? Vallen die gegevens over Taco en mij niet buiten zijn onderzoek naar 'Mila Wychinska'? Eigenlijk zou hij juist veel meer moeten weten.

Steeds vraag ik me af waarom ik hieraan begonnen ben. Ik had toch makkelijk kunnen weigeren? Dat ik het niet gedaan heb, bewijst misschien dat ik eraan-

toe ben orde op zaken te stellen. Ik doe dat immers al met betrekking tot deze laatste fase van mijn leven. Binnenkort verwacht ik bericht dat Het Hoge Bos twee kamers voor me heeft. Vooruitlopend op die verhuizing ben ik bezig met opruimen. Driekwart van mijn boekenbezit heb ik apart gezet voor verkoop, en de paar meubels uitgezocht die ik wil meenemen. De rest moet weg. Op dezelfde manier zou ik schoon schip willen maken met mijn herinneringen.

Dee, Non, Taco... die trits is bepalend voor me geweest. Ik kan niet aan vroeger denken zonder hen er alledrie bij te betrekken. In mijn verhouding tot hen ligt het antwoord op vragen die ik al zo lang uit de weg ga.

Mooi herfstweer vandaag. Voor het eerst sinds weken ben ik weer eens naar de pondok gewandeld. In de zon is het warm op het smalle voorgalerijtje. De bomen zijn al gedeeltelijk ontbladerd, ik kan door het netwerk van takken heen in de verte mijn huis zien liggen.

Wat was ik naïef vijftientwintig jaar geleden, om te geloven dat ik Taco zijn levenslust zou kunnen teruggeven door in onze achtertuin deze hut te laten neezetten. Dacht ik dat hij in die verkleinde kopie van een vakantiehuisje tussen de bergen van de Preanger zijn rampzalige reis naar de Banda-eilanden en

de gijzeling op de Filippijnen zou verwerken, verge-
ten? Op krukken kon hij met moeite de paar hon-
dert meter tussen onze achterdeur en de pondok af-
leggen. De eerste tijd zat hij daar alleen maar zwij-
gend voor zich uit te staren. Dat ik hem niet helpen
kon, maakte me wanhopig. Waar was hij met zijn
gedachten, wat zag hij, wanneer hij zijn blik zo on-
beweeglijk gericht hield op het dichte zomergroen?
Het andere, veel dichtere en donkerder groen van het
oerwoud, die ondoordringbare muur van vegetatie
rondom de kooi waarin zijn ontvoerders hem na een
mislukte vluchtpoging opgesloten hielden? Of haal-
de hij zich weer de beelden voor de geest die hem
toen, daar, innerlijk gesterkt en zo in leven gehou-
den hebben: de azuurblauwe en turkooisleurige
Bandazee, de liefelijke eilanden met hun stranden
van koraalzand, de resten van historische forten, die
hij gevonden had, sporen van de eerste VOC-vesti-
gingen?

Op den duur leek het hem beter te gaan, werd de
pondok bij goed weer zelfs de plek waar hij bij voor-
keur de dag, en soms ook de nacht, doorbracht. Op
deze tafel hier lagen immers zijn boeken en mappen,
en had hij zijn schrijfmachine binnen handbereik.
Ik beschouwde het als een bewijs dat hij weer begon
te werken aan zijn 'Laurens Reael'. Veel later pas is
het tot me doorgedrongen dat hij het plan voor die
biografie had opgegeven. Toen hij zijn papieren niet

meer aanrakte, heb ik die, met zijn goedvinden, in
mijn ebbenhouten kist gelegd. Van al de dingen waar
ik nu niet bij kan komen, is dat manuscript het meest
waardevolle.

Voor zijn boek had Taco de titel *Bloei wekt rijd* geko-
zen, Reaels wapenspreuk: 'Invidia florenti infesta'. In
mijn kist ligt de reproductie van een portret dat een
onbekend gebleven schilder gemaakt heeft van deze
derde gouverneur-generaal in dienst van de VOC,
1615-1619, doctor in de rechtswetenschap, erudiet,
amateur-wiskundige en astronoom. Een intelligent
gezicht, een zweem van een lach om zijn mond en in
zijn donkere ogen. Geen koopman, sober gekleed,
maar wel met kostbare kanten manchetten, en 'het
rapier op syde'. Taco heeft alle gegevens betreffende
de periode van Reaels bewind in de Molukken nage-
noeg volledig in kaart gebracht. Hij was ervan over-
tuigd dat daarachter beslissende problemen van be-
sluitvorming en individuele stellingname schuilgin-
gen, verzwegen wijvingen met de Heren van de
VOC, die Reael te mild vonden jegens de inlandse be-
volking en de buitenlandse concurrenten, te huma-
nistisch-filosofisch, te 'slap' voor die post op dat
ogenblik. Reael was een voorstander van onderhan-
delen, en van consideratie met de opvattingen en de
gebruiken van de volken met welke hij te maken
had. Nauwelijks een jaar na zijn benoeming vroeg

hij ontslag aan. Dat werd hem onmiddellijk verleend, maar pas in 1619 kon hij het bestuur daadwerkelijk overdragen aan degene die hij had aanbevolen, de directeur-generaal van de handel in Bantam, Jan Pietersz. Coen. Waarom stond een tactvol bestuurder als Reael zijn functie af aan die onverbidelijke man-van-de-harde-lijn?

Reael werd de onzichtbaar aanwezige in ons huis. Wij spraken over hem als over iemand die we persoonlijk gekend, maar uit het oog verloren hadden, en wiens doen en laten we in ons eigen belang moesten achterhalen. School er waarheid in de beweging van Reaels grote vriend P.C. Hooft dat het volgens velen gevaarlijk zou zijn aan een man van die bekwaamheid zoveel gezag toe te vertrouwen, omdat hij dan zonder moeite alle bewindvoerders van de VOC zou kunnen overvleugelen? Hij had in een recordtijd carrière gemaakt, als ik het me goed herinner is hij binnen vier jaar van juridisch adviseur gouverneur-generaal geworden. We vroegen ons af wat er gestaan kon hebben in zijn Raadgevingen voor hen die zich naar Indië begeven, een boekje dat helaas niet bewaard gebleven is. Barlaeus, een andere goede vriend, maakt ergens melding van een door Reael tijdens zijn verblijf in de Molukken geschreven 'Nobel Hel-dendicht' (misschien over waardigheid en moed van inheemse leiders en krijgers?), dat ook verloren is ge-

gaan. En, het meest intrigerend: in hoeverre zouden bepaalde zaken zich anders ontwikkeld hebben als de eerste contracten van de VOC op de specerijelanden gelegd waren door een landvoogd met Reaels instelling? [Taco vond het veelzeggend dat tal van briefwisselingen en officiële documenten over deze periode weggeraakt zijn. Veel bleef in het duister.]

Was Reael inderdaad de raadgever achter de schermen toen Coen in 1619 Batavia stichtte? Bood hij zijn ontslag als gouverneur-generaal aan omdat een door hem bevolen expeditie naar de Spaanse Filipijnen na een bloedige zeeslag bij Manila mislukt was? Of omdat de opdracht van de VOC om een gedeelte van de oogst van de lokale bevolking te vernietigen met het oog op ongewenste verkoop aan concurrenten voor hem niet te verteren was?

Taco kwam met zijn onderzoek naar Reaels verblijf in de Molukken maar tot een bepaald punt. De frustratie daarover was des te moeilijker te verdragen omdat hij niet meer over voldoende mobiliteit en energie beschikte om de tijdens zijn reis naar Ternate en de Banda-eilanden bij hem opgekomen veronderstellingen op waarheid te toetsen.

In de eerste tijd na zijn terugkeer vertelde hij mij nog wel eens iets. Ik wist van de vele verlaten en tot puin vervallen eeuwenoude forten die hij aangetroffen had op Bandaneira, Banda Besar, Pulau Ai en Pulau Pisang. Op Ternate had hij de Benteng Oranje

bezocht, waar Reael gewoond had als gouverneur van de Molukken. Die ruïne was nog steeds indrukwekkend door de ligging en uitgestrektheid van de wallen en bastions. Taco's tas, met zijn Leica en de vele foto's die hij gemaakt had, ging verloren toen hij tijdens een boottocht in de wateren benoorden Morotai ontvoerd werd door lieden die hij voor zeerovers hield. Later begreep hij dat het Filipijnse moslimrebellens waren, die westerse toeristen buitmaakten om losgeld te kunnen eisen. Ook heeft hij heel lang niet geweten dat hij zich op een van de kleine Sulu-eilanden bevond, onder Mindanao.

Het verlies van zijn aantekeningen en beeldmateriaal bleef hem kwellen. Hij wilde niet meer herinnerd worden aan dat ongewenste avontuur. Daarom spraken wij er nooit over.

Flarden van zinnen die Taco mompelde, in de laatste dagen van zijn leven. Hij was toen al niet meer helemaal bij bewustzijn. Soms leek hij iemand te verdigden, die hem eerst in de val gelokt, maar later juist weer verlost had, uit een ondraaglijke kwelling. Ik begreep dat hij de kooi bedoelde, dat marteltuig, zo laag en krap dat hij er alleen in kon hurken of knielen, en naar alle kanten open voor wind en regen en ongedierte. In die dagen drong het tot me door hoe veel doorstrane ellende hij voor mij verzwegen heeft. Stervend onderging hij nog eens, weerloos, de mis-

handelingen en vernederingen die ik raden kon uit zijn kreunen, de manier waarop hij ineenkromp en zijn hoofd probeerde te beschermen.

Ze hebben me destijds verteld dat hij en andere gegijzelden hun bevrijding te danken hadden aan de lokale bevolking, die het Filipijnse leger op het spoor van het rebellenkamp had gezet.

Wie de persoon was tegen wie zijn beurtelings verwijtende, woedende en smekende, maar altijd onsaamenhangende en maar half verstaanbare uitbarstingen gericht waren, kon ik niet achterhalen. Nooit noemde hij een naam.

Toen Taco terugkwam uit Birma, in 1945, hebben de artsen hem verteld dat hij waarschijnlijk geen kinderen zou kunnen verwekken als gevolg van inwendige kwetsuren en infecties die hij in de oerwoudkampementen opgelopen had. Dit huis dat ik van mijn grootouders geërfd heb, zou nooit een gezin herbergen. In de periode toen wij beiden voor ons werk vaak in de Randstad of in het buitenland waren, hebben wij het verhuurd. Pas na 1960 konden wij er werkelijk wonen. Voor mensen zoals wij is het altijd een ideale verblijfplaats geweest. Ieder zijn eigen grote studeerkamer en bovendien ruimte voor een gezamenlijke bibliotheek. Wij waren zo gelukkig als we in onze omstandigheden maar konden zijn. Ik heb altijd gedacht dat we gelukkig waren.

De beloften van onze jeugdijaren in Indië zijn niet in vervulling gegaan. Door oorlog en bezetting is ons iets essentieels ontnomen. Maar deelden wij dat lot niet met talloze jonge mensen van onze generatie? Taco had het leven behouden.

Mevrouw Mijers was niet groot, en mollig zonder dik te zijn, met een soepele manier van bewegen, die telkens weer opviel, bijvoorbeeld wanneer zij in de knieën doorzakte om iets op te rapen (bukken vond zij niet netjes voor een vrouw) of om een dier te aaien. Oosters waren haar grote donkere ogen, en de tint van haar huid, tussen blank en bruin, 'café crème', of volgens de Javanen 'koelit langsep', de voorname kleur van de doekoe-vrucht.

Zij was het toonbeeld van de dame in de klassieke betekenis van dat woord. In haar gedrag en uiterlijke verschijning hield zij consequent vast aan de stijl en de *convenances* van de negentiende eeuw. Buiten haar slaapkamer vertoonde zij zich nooit anders dan 'gekleed', het haar zorgvuldig gekapt, een dunne laag poeder op haar gezicht. Zelfs bij het warmste weer droeg zij kousen en gesloten schoenen. Mij fascineerden vooral de vele smalle gouden armbanden die ik door de lange mouwen van haar volle japonnen heen zag blinken, en die bij ieder gebaar met een zacht klikkend geluid tegen elkaar schoven. Ontving zij gasten of ging zij visites maken, dan verscheen zij

in een stemmig toilet, onopvallend van kleur en snit, maar wel had zij kostbare diamanten in haar oren en aan haar vingers.

Mijn moeder liep in de vroege ochtenduren altijd in kimono, met haar sleutelmand aan de arm, langs de bijgebouwen om voorraden uit te geven, met de kokkie te overleggen en de dagelijkse bezigheden van de huisjongen en de baboes te regelen. Het was meestal een gemoedelijk gebeuren, daar bij de keuken, of op het plat naast de put waar de was gedaan werd. Mevrouw Mijers daarentegen zetelde op een vaste plek in haar achtergalerij. Haar stoel stond dan zo dat zij kon genieten van het uitzicht op de tuin in morgenglans, waar dauw nog schitterde tussen grasshalmen en bladeren. De bedienden kwamen een voor een, in volgorde van rang, hun orders halen. Dit feodale ritueel nam veel tijd in beslag. Het ging gepaard met ondervragingen en reprimandes. Mevrouw Mijers deed dat zonder stemverheffing, maar op een toon die geen tegenspraak duldde, en met die speciale manier van kijken van haar, die zowel gebiedend als terughoudend was.

Tegelijkertijd had zij veel zorg voor haar bedienden, over wie zij alles wist. Sommigen van hen waren kinderen van mensen die vroeger op Pakembangan gewerkt hadden. Met haar vrouwwellinge onder de baboes had zij als klein meisje gespeeld. Dee opperde eens dat die Moenah waarschijnlijk ook een kind

van de oude Lamornie de Pourthié was.

In de binnengalerij hing een portret van mevrouw Mijers als achttienjarige, ten voeten uit geschilderd aan de vooravond van haar huwelijk met de luitenant-ter-zee eerste klasse Johannes Mijers. Ik heb het zo vaak en zo aandachtig bekeken dat ik het voor me zie. Zij draagt een witte japon met een bescheiden decolleté en kopmouwen. Niets leidt de aandacht af van haar zelfbewuste blik, haar fier geheven hoofd, bekreond door een bolvormige haarwring. Zij houdt een waaiertje in de ene, een kanten zakdoek in de andere hand. Daar staat de ideale bruid voor een man die hoopt eens een functie te vervullen aan het Buitenzorgse Hof. Volgens mevrouw Mijers was er een dergelijk staatsieportret van haar zuster op Pakembangan. Ik weet dat zij jarenlang moeite gedaan heeft het in haar bezit te krijgen, maar na de onverwikelijkheden in verband met de dood van Louise had zij elk contact met de bewoners van de onderneming verbroken. Non ging soms naar Pakembangan, zij het nooit naar het landhuis zelf, en alleen om in de bijgebouwen oude employés van haar grootouders op te zoeken. Later heb ik begrepen dat zij deze mensen als familieleden beschouwde. Waarschijnlijk waren zij dat ook.

In al de jaren toen ik bijna dagelijks bij mevrouw Mijers aan huis kwam, heb ik haar geen enkele maal

beschrijving van de stervende in de waartekening
horen zinspelen op het feit dat zij en haar familie 'Indisch' waren. Wel viel het me telkens weer op dat zij voor kantoorklerken, winkelpersoneel, en jongelui van het soort dat 's middags omstreeks theetijd luidruchtig op motorfietsen door de lanen van Weltevreden scheurde, vaak de kwalificatie 'Indo' gebruikte, een woord dat mij door mijn ouders verboden was omdat het als een belediging gold. Ook Louis kon zich neerbuigend uitlaten over 'sinjo's' en 'katjangs', met een nadruk die me soms gespeeld leek, half vertoon van superioriteit, half zelfspot. Hem ontbrak de vanzelfsprekende allure van mevrouw Mijers, wier houding ik op den duur leerde begrijpen als een uiting van standbesef, een instinctief markeren van beschavingssnormen die haar met de papelel ingegoten waren. Als dochters van een Lamornie de Pourthié hadden zij en Louise een zorgvuldige Europese opvoeding gekregen, met tweejaar 'finishing school' in Lausanne. Mijn moeder, die haar meemakete in het Bataviase verenigingsleven voor dames, liet zich altijd vol bewondering uit over de kennis van zaken, de tact en de goede smaak waarmee mevrouw Mijers zich inzette voor catering en versiering bij fancyfairs, en talloze andere, meestal liefdadige activiteiten. Een betere gastvrouw bestond er niet. *de Hollandse vrouw bewaart de levenswijze*

Het verschil in stijl tussen moeder en zoon bleek vooral uit hun toon en gedrag tegenover inlanders.

Mevrouw Mijers legde steeds een intense betrokkenheid aan de dag bij het wel en wee van haar bedien- den. Die hadden een bijkans heilig ontzag voor haar, en kenden haar in al hun zorgen en problemen. Marktkooplui, delemankoetsiers en andere mensen uit het volk behandelde zij zakelijk, maar met in- achtmening van de adat, op een heel eigen, niet on- vriendelijke no-nonsensemanier, die onmiddellijk respect afdwong. Louis veroorloofde zich gesnauw en commando's waar de arrogantie van sommige Nederlandse totoks bij verbleekte.

Dat mevrouw Mijers een Indische was, bleek uit al- lerlei gewoonten en handelingen die als de motieven van een grondpatroon steeds terugkeerden in het weefsel van haar bestaan. Om de zoveel tijd kreeg zij bezoek van 'haar' klontong en van een speciale han- delaar in batik. Zij wilde geen straatverkopers over de vloer. In de achtergalerij werden de waren uitge- stald. Als wij de kans kregen, waren Dee en ik erbij, om het door boeddhistische nonnen vervaardigde kant- en borduurwerk te bewonderen dat de Chi- nees toonde, of om mevrouw Mijers met de Javanen te horen discussiëren over de kwaliteit (en de prijs) van de kaïns die hij voor haar ontvouwde. Zij was lui- tengewoon strikt in haar oordeel en keuze, wilde uitsluitend de met hete was op het doek getekende en in verfbaden van de klassieke kleuren indigo en

oker gedompelde, echte batik tulis hebben, en wees de soms haast even mooie bonte en fantasierijke lap- pen batik tjap af. Non zei dat deze aankopen alle- maal geschenken waren: de batik voor Indonesische bekenden op hun feestdagen, het Chinese handwerk voor Europese relaties.

Even typerend waren mevrouw Mijers' contacten met een stokoude massuse, die haar sinds het begin van haar huwelijk behandeld had voor spier- en ze- nuwpijnen, en met een deskundige op kruidenge- bied, bij wie zij obat bestelde voor zichzelf en haar bedienden. De onderhandelingen met de klontong en de batikverkoper speelden zich altijd af in de ach- tergalerij, maar de kruidenvrouw en de massuse werden ontvangen in de slaapkamer, waar behalve Moenah nooit iemand mocht komen.

Ook Non raadpleegde van tijd tot tijd de leveran- cierster van 'djamoes', maar - zoals ze zei - minder om drankjes of smeersels te krijgen dan om informa- tie in te winnen over bepaalde plantensoorten.

Een voor mij onbegrijpelijke kant van mevrouw Mijers' persoonlijkheid betrof haar verhouding tot Non. Ik vond het vaak pijnlijk om te zien hoe Non zich onhoorbaar op haar slofjes door het huis be- woog, als iemand die er eigenlijk niet thuis hoorde, of zwiggend de sepèn assisteerde bij het tafeldienen wanneer mevrouw Mijers een van haar lunches voor Bataviase dames gaf. Toch was er tussen moeder en

dochter ook sprake van een onderhuidse verstandhouding, een instinctieve gelijkgerichtheid. Dee vertelde me iets wat ik nooit zelf gezien heb, en dat ook zij alleen maar stiekem had waargenomen: hoe van tijd tot tijd mevrouw Mijers en Non, 's avonds in de pendoppo, buiten het gezicht van de bijgebouwen, samen zaten te snoepen van lekkernijen die Non op straat bij een warong gehaald had. Non bracht bovendien steeds verslag uit na een bezoek aan Pakembangan. Dan werd er urenlang halffluid gedelibereerd, maar hoe Dee zich ook inspande om het besprokene te verstaan, wanneer zij erin geslagd was via een omweg door de tuin vanachter een struik haar grootmoeder en tante te bespieden, nooit werd ze wijzer van de gedeeltelijk opgevangen verhalen over mensen die ze niet kende, en over dingen die gebeurd waren voor zij geboren werd.

Wij wisten dat het te maken had met de 'perkará'. In de loop der jaren was daarvan in flarden en brokstukken wel een en ander tot ons doorgedrongen. Non liet een enkele maal iets los in antwoord op onze vragen over Pakembangan, dat zij en mevrouw Mijers immers als familiebezit beschouwden, ook al woonde daar nu hun vijand, de vroegere echtgenoot van mevrouw Mijers' zuster, met zijn tweede vrouw en een zoon die ongeveer even oud was als Dee en ik. Ik hoorde mijn ouders over deze dingen praten, sa-

men, en met Louis wanneer die weer eens in Batavia was. In tegenstelling tot mevrouw Mijers en Non deden zij niet geheimzinnig, en dempten hun stemmen niet, ook al zat ik binnen gehoorsafstand.

Toen mijn vader Louis leerde kennen, in 1918, aan boord van het ss Vondel, was hij onder de indruk van diens optreden als man van de wereld. Mijn vader voelde zich naar eigen zeggen een 'broekje' vergeleken bij die leeftijdgenoot in Engelse maatpakken, met zijn vlotte nonchalante manieren, en evidente levenservaring. Om hem hing de aureool van de schattelijke Indische grootgrondbezitter. Hij stond geboekt als Lamornie de Pourthié Mijers. Mijn vader was geen snob, wist ook nog niets van Indië. Hij was verrast en getroffen door het vanzelfsprekende gemak waarmee Louis hem, de 'baar', onder zijn hoede nam en wegwijds wilde maken in de koloniale maatschappij. Zij speelden samen kaart en biljart in de rooksalon en legden al pratend vele kilometers af op het wandeldek.

Toen het schip in Priok aankwam, was de vriendschap beklonken. Al in de eerste week van zijn verblijf verhuisde mijn vader van het naargeestige vrijgezellenpension waarin hij door bemiddeling van het gouvernementskantoor was ondergebracht, naar het loggeerparviloen bij mevrouw Mijers. Daar was hij getuige van een drama.

Louis wist al sinds enige tijd dat zijn peetrante op Pakembangan overleden was. Aan boord had hij mijn vader verteld van zijn plannen met het landgoed, in de veronderstelling dat de weduwnaar wel zou reparatiëren. Maar bij zijn thuiskomst kreeg hij te horen dat de man die zijn tante het leven zuur gemaakt had, zich als gevolg van onduidelijkheden in de testamentaire beschikkingen van de oude Lamornie de Pourthié beschouwde als de rechtmatige erfgenaam van Louises aandeel in het familiebezit. Hij was tot algemene verontwaardiging vrijwel onmiddellijk na de begrafenis hertrouwd, en stond nu op het punt vader te worden. Hij dacht er niet over de onderneming die hij gedurende zoveel jaren zelfstandig beheerd had te verlaten.

Onder het wereldse vernis werd plotseling een andere Louis zichtbaar. Hij was krankzinnig van woede, in straat om op strande voet, gewapend met zijn jachtgeweer, de usurpator uit Pakembangan te gaan verdrijven, en hem bij tegenstand als een dolle hond neer te schieten. Mevrouw Mijers die advocaten geraadpleegd had, en wist dat Louis eigenlijk geen aanspraken meer kon laten gelden (zelf had zij zich, toen haar vader nog leefde, laten 'uitkopen'), bezwoer hem op haar knieën, zoals Non zich herinnerde, het schandaal niet te vergroten en door een onherroepelijke daad zijn eigen leven te verwoesten.

Sindsdien waren er ernstige bezwaren van heel an-

dere aard gerezen tegen de nieuwe eigenaar van Pakembangan. Dat waren de dingen die voor Dee en mij verborgen werden gehouden.

Wij begrepen niet waarom Louis, na zoveel jaren, in zijn gesprekken met mijn ouders steeds bleef hameren op de noodzaak bewijzen in handen te krijgen van iets wat 'die schoff' gedaan had. Zelfs verjaard zou dat volgens hem, wanneer het aan het licht kwam, ertoe leiden dat Pakembangan weer beschikbaar werd voor een nazaat van de Muntinghs. Dat mijn vader dit keer op keer betwijfelde en waar schuwde voor de risico's verbonden aan zijns inziens onvoorzichtige acties, veroorzaakte tenslotte een merkbare verwijdering tussen hem en Louis. Op afstand (ik lag al in bed) hoorde ik eens een heftige woordenwisseling, waarin Louis mijn vader beschuldigde van een discriminerend oordeel, en hem verweet als totok natuurlijk toch weer niets te begrijpen van Indische toestanden.

De omgang tussen Louis Mijers en mijn ouders was er een zonder drukkende wederzijdse verplichtingen. Toen ik nog klein was, liep hij bij ons in en uit, zoals ik later wel begrepen heb vooral om te ontkomen aan de niet-aflatende bezorgdheid en raadgevingen van zijn moeder, die hem aan het werk wilde hebben. Hij doorkruiste Java in zijn Studebaker, bleef weken achter elkaar van huis, te gast bij nu eens

deze, dan weer die van zijn talloze kennissen. Op weekendtochten in de omgeving van Batavia of door de Pranger nam hij, behalve Dee, vaak mij en mijn ouders mee. Als we 'naar boven' gingen, logeerden we dan van zaterdag op zondag in een van de berg-hotels met een zekere luxe, dat wilde hij nu eenmaal. Ik ben er zeker van dat hij ons op die uitstapjes trakteerde. Dee en ik genoten van de zwembaden, en van het feit dat wij een paviljoen voor ons apart hadden, met eigen badkamer, en een terras waar we het ontbijt en de middagthee geserveerd kregen alsof we volwassenen waren.

Later, terugkijkend op die schijnbaar zo probleemloze verhouding tussen ons en de familie Mijers, herinnerde ik mij wel dingen die me als kind ontgaan zijn, omdat ze pas begrijpelijk werden tegen de achtergrond van bepaalde gebeurtenissen in 1919. Dat het royale gedrag van Louis, die met mijn moeder had willen trouwen, maar haar 'verloren' had toen zij verliefd werd op mijn vader, nog steeds een vorm van hofmakerij was, moet de oorzaak geweest zijn van heel wat onderhuidse spanningen en min of meer troebele situaties.

Een flard van een toevallig opgevangen gesprek tussen mijn ouders is altijd in mijn geheugen blijven hangen. Zij hadden het over Louis, die niets uitvoerde.

'Hij hoeft niet, hij heeft geld genoeg,' zei mijn moeder.

Daarna mijn vader: 'Een ontzettend aardige kerel, maar een non-valeur. Jammer, want hij is heel pienter.'

'Soms een tikje pienter boesoek, wil je zeggen?' vulde mijn moeder aan.

Zij begonnen tegelijk te lachen, hun lach van verstandhouding.

Mijn ouders golden alom als het toonbeeld van een 'goed gepard' huwelijk. Mijn kalme vader, onkreukbaar en plichtsgetrouw, levenslang jongensachtig in zijn openheid en zijn naïeve geloof in voortuitgang, heeft destijds de ideale partner gevonden in dat jonge meisje uit Batavia, volbloed Nederlandse, sinds haar tiende jaar in Indië, vertrouwd met alle zeden en gebruiken in de top laag van de koloniale maatschappij, onbevangen zelfbewust in haar omgang met iedere landaard, als vanzelfsprekend thuis in de tropen. Wat is het essentiële verschil tussen haar en mij, die toch voor een groot deel door dezelfde kenmerken bepaald word? Hoewel zij duidelijk anders was dan de 'totok'-dames met wie we omgingen, miste ik bij mijn moeder iets wat ik in Dee en Non en mevrouw Mijers juist als verwant voelde. *Hierna is vol naar Indisch door haar moeder, die dikker bij de Mijers familie.*

Mijn ouders namen mij ieder jaar voor een korte vakantie mee naar een pasanggrahan op de helling van de tweelingvulkan Gedeh-Panggrango, om van daar-

uit te voet de watervallen van Tjibeureum te bezoeken. Voor hen was dat een bedevaart ter herinnering aan de eerste dagen van hun huwelijk. In mijn ebbenhouten kist ligt het album met foto's die zij toen, in december 1919, van elkaar gemaakt hebben. Mijn moeder tussen de waaiers van de boomvarens, mijn vader op een rotsblok, nu eens de een, dan weer de ander poserend tegen de achtergrond van het berglandschap, of als nietige menselijke gestalte opdoemend uit de vegetatie van het oerwoud. Zij beïden naar elkaar toegekeerd, in silhouet, want nog in de schaduw van het bos, scherp afgetekend tegen een hel vlak van neerstortend water (zij moeten een zelfontspanner gebruikt hebben). Het onderschrift bij die foto verradt dichterlijk talent van mijn vader, de enige ooit aan het licht gekomen uiting van dien aard van hem, die mijn moeder en ik te pas en te onpas plagend declameerden en ook graag in sinterklaasverzen verwerkten. Ik merk dat ik die fraaie volzin nog altijd uit mijn hoofd ken:

'Het dichte bladerdak wijkt uiteen, en in een zee van glans valt met dof gedreun en klatrend spatzen een reuzenstraal van vloeiend blinkend zilver wel meer dan honderd meter over den steilen rotswand omlaag.'

Zo was het ook, ik heb het telkens weer met eigen ogen gezien, wanneer we na twee uur lopen over een tamelijk steil pad – gedurende het laatste stuk bege-

leid door aanzwellend ruisen – plotseling vanuit de groene schemering de open plek bereiken waar een flonkerende wolk van verstuvende druppels ons tegemoet woel.

Meestal klommen wij na een rustpauze verder naar de Hete Bronnen, en bij helder weer nog hoger, door een woud van lage, met mos beklede bomen, naar het rotsachtige kraterveld van de Gedeh, meer dan tweeduizend meter boven de zeespiegel.

Mijn ouders hadden dat ook gedaan op die eerste tocht als pasgetrouwd paar. Zij brachten de nacht door in de berghut van Kandang Badak, en zagen de zon opgaan over al het land tussen de Jawazee en de Wijnkoopbaai: de strook vlakke in het noorden en de bergketens van de Preanger tot aan de zuidkust toe. Er bestaat geen grandiozer schouwspel dan die plotselinge ontplooiing van de dageraad in een waai-er van vuurig licht.

Ik denk dat ik daar, toen, verwekt ben.

Waarom schrijf ik al deze dingen op? Niet voor Bart Moorland, dat heb ik vanaf het begin besef. Al krijg ik de ebbenhouten kist niet open, ik zie wel kans op basis van mijn herinneringen de belangrijkste gegevens over Dees jeugdijaren in Batavia voor hem op papier te zetten. Daar is het hem immers om te doen. Maar ik heb geen enkele reden om hem in te lichten over de omzwervingen en chaotische activiteiten van

Dee na 1950. Mijn bronnen zijn trouwens niet betrouwbaar. Ook Non was niet van alles op de hoogte, al dacht zij van wel. Vermoedens en veronderstellingen kunnen schade berokkenen aan Dees reputatie (of nagedachtenis?). Ik weet ook niet vanuit welk standpunt Moorland haar benadert in zijn onderzoek.

Nu al is het duidelijk dat feiten en data op zichzelf weinig zeggen. De werkelijke betekenis ligt verborgen in het weefsel van subjectieve, nauwelijks onder woorden te brengen indrukken, in de echo van voorbijgegarwordingen en stemmingen, en in dat ooit voor mij zo reële, maar nu als een droom verdampte gevoel van symbiose met mijn geboorteland.

Ik ben een product van die laatste, moeilijk te definiëren periode van Nederlands-Indië, de twee decennien interbellum: ingrijpende, stormachtige ontwikkelingen onder de oppervlakte van een schijnbare orde, die niet opgemerkt of begrepen, of verkeerd ingeschat werden door zowel de inheemse als de Europese belanghebbende elite. Het oude Indië, waarin men ook als Nederlander for better for worse wortel kon schieten, was voorbij, en voor de 'hier-geborenen van zuiver Europese afkomst', zoals dat toen officieel genoemd werd, bestond geen thuisland meer. Mijn vader en moeder waren ruimenkende mensen, maar in politiek opzicht niet progressief genoeg om begrip te kunnen opbrengen voor het streven

van de Indonesische nationalistten, hun hartstochtelijke verzet tegen de status van wingewest, en de hun vanuit een totaal anders gearde cultuur opgelegde wetten en regels. In theorie vonden mijn ouders de roep om onafhankelijkheid begrijpelijk en aanvaardbaar, maar zij waren ervan overtuigd dat die alleen geleidelijk, en met deskundige hulp van Nederland, verwezenlijkt zou kunnen worden. Mijn vader droeg op zijn manier een steentje bij door een paar maal per week 's avonds in zijn kantoor bijlessen handelscorrespondentie en administratie te geven aan jonge inlandse werknemers op het departement die hogerop wilden. Hij deed dat con amore en zonder een zweem van zelfingenomenheid, maar hoe naïef was het eigenlijk, gezien in het licht van wat die mensen werkelijk voor ogen stond.

Mijn moeder, opgegroeid in Batavia, kende letterlijk iedereen in de stad, was bestuurslid van de Vereniging van Huisvrouwen, en actief in talloze committees voor culturele, educatieve en liefdadige evenementen. Zij ging vriendschappelijk om met Europese en Indo-europese vrouwen van alle rangen en standen, met Soendaneze Raden-ajoe en Chinese dames, en was overal graag gezien vanwege haar opgewekte vlotte manier van doen. Maar als ik er nu op terugkijk, lijkt het me dat zij misschien te gauw tevreden was met wat in wezen vaak neerkwam op uiterlijk vertoon van onderlinge verstandhouding en bereid-

willigheid. De werkelijke stemming achter veel vor-
men van hoffelijk, inschikkelijk gedrag wist zij niet
te peilen. Het kwam eenvoudig niet bij haar op te
twijfelen aan goede wil en begrip van anderen, waar
zijzelf zich naar haar eigen overtuiging toch zo dui-
delijk inzette voor zaken van algemeen belang. Hoe-
wel haar in geen enkel opzicht de domme totok-
hoogmoed verweten kon worden, die Dee en ik zo
ergerlijk vonden, vervulde haar voortvarende optre-
den, hoe ontwapenend sympathiek ook, mij wel eens
met een gevoel dat ik niet onder woorden kon bren-
gen, een mengsel van verbazing en gêne. Zij reageer-
de dan niet op de manier die mij gepast, 'haloes'
scheen, dat wil zeggen, met consideratie voor de in-
nerlijke gesteldheid, de adat, van wie zij op dat ogen-
blik voor zich had. Ook al was dat mijn adat niet, ik
kon mij er toch voldoende in verplaatsen om me te
schamen voor mijn moeders al te rechtstreekse wijze
van benadering. Net zo wist ik niet waar ik kijken
moest wanneer mijn vader in mijn tegenwoordig-
heid met zijn vingers knipte om de aandacht te trek-
ken van een inlandse ondergeschikte. Hij deed dat,
ik mag wel zeggen, in alle onschuld, zonder de be-
doeling neerbuigend te zijn of te beleedigen, eenvou-
dig omdat het een sinds eeuwen ingeburgerde ge-
woonte van de toears was, die hij als zoveel andere
manieren van doen bij zijn komst in Indië had over-
genomen. Op zulke ogenblikken had ik het gevoel

niet te behoren tot dezelfde soort van mensen-in-
Indië als mijn ouders. Maar tot welke soort behoorde
ik dan wel?

Eigenlijk ben ik opgevoed door het trouwde be-
diende paar van mijn grootouders. Toen die voorgoed
naar Nederland gingen, kwamen Oemar en Idah bij
ons.

Mijn vader had weinig tijd om zich buiten vrije
dagen en vakanties met mij bezig te houden. Volgens
mijn moeder bestond er geen heilzamer invloed op
het leven van een kind dan een ordelijke omgeving
en een opgewekte sfeer in huis. Oemar en Idah zorg-
den voor de noodzakelijke correcties op de toegeef-
lijkheid of onbedoelde nonchalance van mijn ou-
ders.

Oemar was een man van 'afsprak is afspraak' en
stripte plichtsvervulling. Nooit verloor hij zijn waar-
digheid. Zelfs glimlachen deed hij zelden. Mijn ou-
ders hadden een onbeperkt vertrouwen in zijn ver-
mogen het huishouden te bestieren, in zijn oordeel
over de kwaliteit van leveranciers en hun waren, van
toekangs op elk gebied, en over de verrichtingen van
de andere bedienden. Idah waakte over mijn manie-
ren en mijn uiterlijk. Zij was in dat opzicht veel
strenger dan mijn moeder. Algauw vond zij een rok
te kort, een halsuitsnijding te diep. Zij leerde mij bij
het zitten nooit mijn (blote) benen over elkaar te

slaan of mijn voetzolen te tonen, en om, als ik moest bukken, met een hand de inklek in jurk of bloes af te sluiten. Er bestonden ontelbare regels voor gepast, respectvol en zedig gedrag tussen mannen en vrouwen. Nooit zouden Oemar en Idah goedvinden dat ik, wanneer mijn ouders niet thuis waren, een jongen van school die langskwam in verband met huiswerk of clubactiviteiten binnenskamers ontrving. Ik mocht hem alleen te woord staan in de voortuin of op het 'platje'.

Ook hadden Oemar en Idah mij, sinds ik een klein kind was, ingeprint dat een mens die 'haloes' wil zijn, zijn gedachten en gevoelens voor zich houdt, zich beheerst, ervoor zorgt nooit een ander te kwetsen of op zijn nummer te zetten, dat wil zeggen: beschaamd te maken, gezichtsverlies te berokkenen.

Even onbeschaafd was het iets voor jezelf op te Eisen, voortrang te nemen.

Mijn moeder moest wel glimlachen om de manier waarop Idah toezicht hield op mijn maintien, maar zij was toch tevreden omdat ik zo de traditionele Indische omgangsvormen leerde kennen.

Wanneer mijn vader op dienstreis ging, droeg hij aan Oemar de verantwoordelijkheid op voor de veiligheid van mijn moeder en mij, en voor de goede dagelijkse gang van zaken. Gewend aan de rol die Oemar vervuld had in haar eigen ouderlijk huis, aan-

vaardde mijn moeder dit als vanzelfsprekend, en van de weermomstuit deed ik dat ook.

De enige maal dat ik me - tevergeefs - verzette tegen Oemars gezag, en zo kwaad op hem was dat er bijna een crisis uitbrak binnen ons gezin, deed zich voor op de avond van Taco's verjaardagsfuif in 1936. Taco had zijn rijbewijs en mocht met de Ford van de Tadema's de meisjes naar huis brengen die niet afgehaald werden. Het was volle maan, een nacht van blauwzilveren glans. Taco leverde de aan hem toe-
vertrouwde gasten af op de Oranjeboulevard, Menteng, Goenoeng Sahari. Dee en ik waren de laatsten. Wij hadden met hem afgesproken dat wij drieën nog zouden 'toeren', naar Priok bijvoorbeeld, om de zee bij maanlicht te zien. Ik wilde dit eerst bij mij thuis tegen Oemar zeggen. Mijn ouders waren naar een bruiloft in Buitenzorg en zouden pas de volgende dag terugkomen. Oemar zat op het wiggekalkte tuinnuurtje op mij te wachten. Toen ik zei dat ik nog een eind ging rijden met Taco en Dee, verbod hij mij dat. Het was niet gepast, ik moest naar bed. Vanuit de wachtende auto riep Dee me toe dat ik me niet door de djongos hoefde te laten vertellen wat ik wel en niet mocht doen. Taco probeerde het ook.

'Loh, Oemar, boleh toch, een uurkje nog, niet lang!'

Maar Oemar was niet te vermurwen. Hij begeleidde me naar binnen, en sloot de voordeur af, zoals

I & O riw
Hollandoer
dow Hollan
dars
huwicy

mijn vader hem had opgedragen. Ik was razend, ik schreeuwde dat hij me beschaamd maakte, me mijn gezicht liet verliezen tegenover mijn vrienden, dat was kasar van hem, die me nora bene altijd voorhield hoe het hoorde. Aan de manier waarop hij zwijgend naar achteren liep, kon ik zien dat hij diep beledigd was vanwege mijn gebrek aan respect voor hem, de verantwoordelijke.

De volgende dag vertelde Dee mij dat ze Taco had overgehaald om toch nog die rit naar Priok te maken. Terang boelan! Volle maan op zee, het was zo prachtig! En zij had ook nog gezwommen! Taco had op wacht gestaan, om te waarschuwen voor het geval dat er iemand langskwam, zij had immers niets aan Zwemmen in het spiegelbeeld van de maan, een lange baan van zilveren rimpelingen zover het oog reikt, daar droomde ik van. Ik benijdde Dee, omdat zij, zoals altijd, had gedaan wat zij wilde.

Dagenlang weigerde ik me tegenover Oemar te verontschuldigen. Ik sprak ook niet tegen hem, en dat maakte Idah bingung. Ze zei zich in ons huis niet langer op haar gemak te voelen. Mijn moeder werd zenuwachtig omdat de goede sfeer verstoord was.

Tenslotte deed ik natuurlijk wat mijn vader van mij eiste. Oemar had immers hem vertegenwoordigd, en niet uit eigen beweging gehandeld. Daarna was alles weer pais en vree.

Woorden van Dee schieten me te binnen. Wanneer zei ze die tegen mij? Dat moet geweest zijn toen wij elkaar voor het eerst na de oorlog weer zagen, in Jakarta, in 1952, en zij mij vertelde dat zij van plan was een Pools paspoort aan te vragen. Het was juist in die tijd dat in Indië geboren Nederlanders indien zij dat wilden Indonesisch staatsburger konden worden. Taco en ik hadden wel eens met die gedachte gespeeld. Destijds zag ik nog niet in dat de keuzemogelijkheid natuurlijk niet gold voor mensen zoals wij. Dee maakte me zonder omwegen duidelijk dat ik niets te kiezen had, nooit warga negara zou kunnen zijn, al wilde ik nog zo graag. Die keuze bestond alleen voor Indo's, en dan was het volgens haar een valstrik. Want het betekende niet dat die, zoals vroeger in Nederlands-Indië, zich een beetje meer konden voelen dan Indonesiërs; eerder zouden zij beschouwd worden als een beetje minder. Als zij de keuze maakten, moesten zij voor honderd procent Indoneziër willen zijn. Non had het gewild, en kon het ook, dat had ik tijdens mijn verblijf in Jakarta met eigen ogen kunnen zien. Zij, Dee, voelde daar niets voor. Toen de Japanners de baas waren, was het haar goed van pas gekomen zich Indo te noemen. Warga negara wilde zij niet zijn, en Nederlander al helemaal niet. Mevrouw Mijers was dood, en van Louis, genaturaliseerd Braziliaan, werd nooit meer iets vernomen. Zij had de vrijheid een eigen identiteit te kiezen. Omdat zij

(van het Duits naar het Bahasa Indonesia en vice versa) tolkte voor een groep Polen die op uitnodiging van president Soekarno bij een ontwikkelingsproject betrokken was, kon zij rekenen op steun bij die mensen, die haar als een halve landgenote beschouwden, vanwege de naam van haar moeder. Dee wilde voortaan door het leven gaan als een toevallig in de Nederlandse kolonie geboren Europese van Slavische afkomst.

Het is vreemd dat ik, die zoveel jaren heb doorgebracht met het samenstellen en redigeren van teksten op mijn vakgebied, me telkens weer gered voel bij het onder woorden brengen van de persoonlijke herinneringen die maar blijven opwellen. Formulieren was vroeger nooit een probleem voor me, ik genoot van het bezig zijn met taal, het vormgeven van een betoog. Maar een dagboek heb ik nooit bijgehouden. Als ik overlees wat ik tot nu toe naar aanleiding van Moorlands verzoek voor mezelf op papier heb gezet, voel ik me onzeker. Kan ik werkelijk vertrouwen op mijn geheugen?

Hier voor me, op de plank boven mijn bureau, zie ik mijn publicaties: een paar monografieën, verder een aantal delen uit een kunsthistorische reeks, en de twee boeken die ik geschreven heb op basis van het materiaal waar ik op gepromoveerd ben: het ene over

de Keltische en Oudscandinavische vlechtwerkornamentiek, het andere over oosterse invloeden in de decoratieve kunst van barok en rococo. Mijn fascinatie voor de stilering van Javaanse batikmotieven en Chinees borduurwerk, gewekt op de achtergalery van mevrouw Mijers, is tenslotte uitgemond in de studie waaraan ik mijn leven gewijd heb.

Geen wetenschappelijke bijdrage van wereldschokkend formaat, en in vergelijking met de bestrijding van honger en geweld: zonder belang voor het menselijk welzijn, maar toch een onderzoek naar vormen waarin het samengaan van ongebondenheid en beheersing in verschillende culturen gestalte heeft gekregen.

Wat ik nu doe, is van een andere orde. De pogingen om woorden te vinden voor wezenlijke momenten van mijn eigen vroegere leven eisen een grotere nauwkeurigheid, boren een andere laag van mijn weten aan (want niet in de eerste plaats het creatieve) dan bijvoorbeeld de beschrijving en kunsthistorische situering van de blad- en bloemvormen in de deurtlichten van Oudbataviase huizen, aan het orgel van de Portugese Buitenkerk, en als overvloedige versiering van meubelstukken uit de Compagniestijd.

Ik ben er altijd van uitgegaan dat het hoursnijwerk toen voor de VOC-opdrachtgevers ontworpen en uitgevoerd is door Javanse kunstenaars. Die baseerden zich op een minstens duizendjarige traditie.